

ПИТАННЯ КУЛЬТУРИ МОВИ В СВІТЛІ РІШЕНЬ XXII З'ЇЗДУ І НОВОЇ ПРОГРАМИ КПРС

1. Питання культури писемної і усної літературної мови, її високих якостей як знаряддя спілкування, її розвитку і збагачення на демократичних основах, її ролі як фактору піднесення культури і освіти народу, її значення як здобутку і надбання найширших мас завжди перебували в полі великої уваги нашої вітчизняної передової наукової і соціологічної думки. Ломоносов і Пушкін, Белінський і Чернишевський, Шевченко і Франко, Леся Українка і Коцюбинський, Толстой і Горький, Панас Мирний і С.Васильченко та інші діячі науки, культури і письменства невтомно працювали над розвитком літературної мови, глибоко усвідомлюючи її значення для розвитку загальної культури народу.

2. У марксистсько-ленінському вченні питання суспільної природи мови, зв'язку мови і мислення, розвитку мови у зв'язку з історією суспільства, значення мови як знаряддя культури і освіти широких народних мас, виховання комуністичної свідомості людини, питання національно-мовного будівництва становить одну з його методологічних засад, основ теоретичної і практичної діяльності в будівництві комуністичної культури. ³ | ⁴

Маркс, Енгельс, Ленін як у своїх наукових працях, зокрема у висловленнях, спеціально присвячених мовним питанням, так і в своїй особистій мовно-літературній практиці, у своїй мовно-стилістичній багатогранності високо піднесли значення писемної і усної літературної мови як зброї народних мас у їх розвитку і боротьбі, як засобу їх культурного і естетичного виховання. Усе це лягло в основу діяльності Комуністичної партії і Радянської влади в галузі розвитку літературної мови, в національно-мовному будівництві в багатонаціональній Радянській державі, в піднесенні мовної культури широких народних мас.

3. На всіх етапах розвитку радянської соціалістичної культури питання культури мови — як у шкільній, освітній галузі, так і в галузі загальної суспільної мовної практики завжди були об'єктом уваги наукових установ, преси, радіо, кіно, широкої громадськості.

Та риса культурного розвитку народу, коли широкі маси здобули великі успіхи в оволодінні писемною і усною літературною мовою, становить ознаку їх загального культурного рівня і є могутнім фактором розвитку нашого суспільства і його досягнень у всіх галузях матеріальної і духовної діяльності.

4. В період розгорнутого будівництва комунізму, в який вступило наше суспільство, значення культурного росту населення зростає ще більше. Всеосяжність цього значення так сформульована в Програмі КПРС:

“Від культурного зростання населення у величезній ⁴ | ⁵ мірі залежить піднесення продуктивних сил, прогрес техніки й організація виробництва, підвищення громадської активності трудящих, розвиток демократичних основ самоврядування, комуністична перебудова побуту” (Програма КПРС, Держполітвидав УРСР, К., 1961, стор. 113).

Отже, у зв'язку з цим незмірно підвищується значення культури мови народу, мовної освіти населення як знаряддя загального культурного розвитку. Перед мовознавчою наукою постають надзвичайно відповідальні завдання – всемірно забезпечувати всі заходи і засоби в оволодінні мовною культурою, в піднесенні рівня мовної освіти населення.

5. Виходячи з марксистсько-ленінських положень про значення мови як знаряддя самого процесу людського пізнання, знаряддя всебічного розвитку людини, в Програмі Комуністичної партії Радянського Союзу велику увагу приділено розвитку національних мов. Партія ставить завданням забезпечувати й надалі вільний розвиток мов народів СРСР, повну свободу для кожного громадянина СРСР розмовляти, виховувати і навчати своїх дітей будь-якою мовою, не допускаючи ніяких привілеїв, обмежень або примусу у вживанні тих чи інших мов. В умовах братерської дружби і взаємного довір'я народів національні мови розвиваються на основі рівноправності і взаємозбагачення” (Програма КПРС, стор. 101).

У розвитку і збагаченні літературних мов соціалістичних націй видатна роль належить російській мові. Її творча допомога багатогранна. Для народів Радянського Союзу російська ⁵ | ⁶ мова стала другою рідною мовою. Велике значення вона має, зокрема, для культурного зростання народних мас різних національностей. “Процес

добровільного вивчення, поряд з рідною мовою, російської мови, який відбувається в житті, – відзначається в Програмі, – має позитивне значення, бо це сприяє взаємному обмінові досвідом і прилученню кожної нації і народності до культурних досягнень усіх інших народів СРСР і до світової культури. Російська мова фактично стала спільною мовою міжнаціонального єднання і співробітництва всіх народів СРСР” (Програма КПРС, стор. 101).

6. Основою культури взагалі, зокрема культури мовної, є грамотність. Однак поняття грамотності, тобто вміння правильно володіти нормами писемної і усної літературної мови (правописно-орфографічними, орфоепічними, словарними, граматичними), не вичерпує поняття культури мови.

Акад. В. В. Виноградов відзначає, що “висока культура розмовної і писемної мови, глибоке знання і відчуття рідної мови, вміння користуватися її виражальними засобами, її стилістичною багатогранністю – найкраща опора, найвірніша допомога і найбільш надійна рекомендація для кожної людини в її громадському житті і творчій діяльності (В.В. Виноградов, О русском языке как орудии культуры, журн. «Наука и жизнь», 1961, 12, стр. 47).

У навчанні мовної грамотності (в широкому розумінні) вирішальну роль відіграють школа в цілому, зокрема вчителі мови, а також і сім’я, Далі – вища школа, широке суспільне мовне оточення. Звідси випливають відповідальні завдання ⁶ | ⁷ мовознавчої науки в допомозі сім’ї, школі, вчителеві, допомозі у підготовці і перепідготовці вчителя, у поширенні мовних знань серед широкої громадськості.

В оволодінні культурою мови, в її дальшому піднесенні велике значення має, насамперед, всенародне поширення наукових знань про мову, про закономірності її розвитку, правила її вживання, способи утворення нових слів і їх сполучень, про смислові відтінки слів і фразеологічних зворотів, про вміння користуватися їх засобами в мовній практиці.

Крім школи, в оволодінні цими вміннями вирішальну роль відіграє все життєве мовне оточення людини, вся суспільна, мовна практика (багатоманітна література – особливо художня, преса, радіо, кіно, телебачення, мова зборів, сесій і под.).

У зв'язку з цим слід особливо підкреслити велику відповідальність за мовну практику, мовну культуру всіх наших видань, особливо періодичних, науково-популярних, за досконалість і правильність мови преси, кіно, радіо, телебачення і ін., що потребує піднесення своєї якості.

7. Володіння культурою мови, зокрема української, передбачає знання закономірностей її розвитку в минулому і сучасному, зокрема відчуття застарілого (архаїчного) і нового в мові, уміння помічати і використовувати нові риси в мові. Літературна мова – не застигла, не змертва категорія, а жива, рухлива, динамічна насамперед щодо свого лексично-фразеологічного складу, семантики, стилістично-експресивних відтінків, словотворення, слововживання, словосполучень.⁷ | ⁸ Вона оновлюється в стосунках свого писемного і розмовного різновидів. Вивчення процесів впливу літературної норми на діалектні відмінності, на просторіччя, вивчення сучасної усної літературної мови в її багатоманітному вияві (ораторська мова, розмовний діалог, нові якості усної мови представників різних суспільних категорій і професій як літературної мови; усна мова жителів міста і села в процесі ліквідації істотних відмінностей між містом і селом, між працею фізичною і розумовою і под.) є одним із найбільш актуальних завдань радянського мовознавства.

Завдання мовознавчої науки – допомогти у поширенні наукових знань про мову, допомогти у ліквідації тих помилок і відхилень від норм культури мови, які ще трапляються в мовній практиці.

8. Однією із закономірностей розвитку мов соціалістичних націй в період розгорнутого будівництва комунізму є посилення ролі російської мови як засобу міжнаціонального спілкування і єднання народів СРСР. В умовах УРСР як українське населення, так і населення російське та інших національностей, фактично володіє і користується в практиці двома мовами - українською і російською (чи російською і українською).

Ця двомовність, заснована на рівноправності мов, на їх паралельному вживанні і взаємозбагаченні та взаємодопомозі, є явищем прогресивним, бо підносить загальну мовну культуру, сприяє поглибленню знань і творчій діяльності в різних галузях життя.⁸ | ⁹ Завдання мовознавчої науки, школи допомогти, щоб знання обох

мов і практичне користування ними було літературним, без різного типу орфоепічних, орфографічних, лексичних і синтаксичних відхилень та недоладностей, без так званого “мовного суржику”. Необхідно вести боротьбу проти мовної обмеженості, архаїзації мови, а також проти засмічення її “жаргонними” словами і висловами, штучними утвореннями під виглядом “новаторства”. Мовознавча наука, літературознавча і мовознавча критика, усна пропаганда повинні ширше показувати зразки, приклади вмілого, майстерного користування мовними скарбами, стилістичним багатством мови, яскравіше висвітлювати нові риси надбання мови на сучасному етапі її розвитку – відображення нового соціалістичного життя в усній мові народу у всій її багатогранності і мудрості вислову, показ мистецтва мови у творах майстрів літературної мови (всіх її стилів, насамперед, словесно-художнього, ораторського). Важливим завданням є також вивчення рис російської мови, пов’язаних з її функціонуванням на Україні (в містах і селах), її творчої допомоги у піднесенні культури української мови.

9. Поширення технічного прогресу, досягнень науки на усіх галузях народного життя, в тому числі й у шкільній освіті, побуті, спричиняє інтенсивне засвоєння різноманітної національної і іншомовної термінологічної лексики, вихід її значної частини з вузько спеціальних сфер і перехід до загальноповсякденної розмовної мови. Цей процес потребує певних науково-педагогічних рекомендацій як щодо визначення і тлумачення певних термінів, так і їх вживання щодо їх пропорції в загальному ⁹ | ¹⁰ лексичному фонді мови. Велика роль у цьому належить різноманітним загальним і галузевим термінологічним словникам, видання яких необхідно розширити.

10. Оволодіння українською літературною мовою в історичних умовах розвитку УРСР має ще ту свою специфіку, що культура української мови для західних областей УРСР – Галичини, Буковини, Закарпаття, Ізмаїльщини безперешкодно стала приступною і можливою для всенародного поширення в пізніший період, коли ці області і їх населення стали радянськими.

Засвоєння української літературної мови і в цих областях – живе і яскраве свідчення досягнень радянської освітньої і культурної системи, досягнень справи соціалістичного будівництва в цілому.

*

*

*

Українська літературна мова, її мовна культура розвивається в сім'ї мов братніх народів – соціалістичних націй Радянського Союзу. Українська мова, як і інші мови народів СРСР, при повному забезпеченні основи їх розвитку всією могутністю соціалістичного ладу СРСР, під промінням ленінської національної політики Комуністичної партії перебуває в стані свого високого і багатогранного розквіту і функціонування¹⁰ | ¹¹. В ній, як і в інших мовах народів Радянського Союзу, поряд з іншими творчими процесами розвитку і удосконалення, виробляються і поширюються елементи мовної спільності, насамперед у лексико-фразеологічному соціалістичному фонді інтернаціоналізмів, у спільних тенденціях і принципах культури мови як високого надбання духовної діяльності народу – будівника комунізму. Цим визначаються і шляхи дальшого її розвитку і вдосконалення у зв'язку з дальшим історичним розвитком народу – її творця і носія.

Джерело: Тези доповідей Республіканської наукової конференції з питань культури української мови. 11–15 лютого 1963 р. – Київ: Видавництво АН УРСР, 1963. – С. 3-11.